

BAJKÓ MÁTYÁS: KOLLÉGIUMI ISKOLAKULTÚRÁNK A FELVILÁGOSODÁS IDEJÉN ÉS A REFORMKORBAN

Budapest, 1976. Tankönyvkiadó, 292 oldal

A magyar pedagógiai történetírás jelentős alkotása *Bajkó Mátyás* 1976-ban megjelent „*Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*” c. munkája. A könyv gazdag anyaga és sokoldalú elemzése kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy a felvilágosodás és a reformkor nagy kollégiumainak iskolakultúrája kultúrtörténeti jelentőségű, s igen gazdag hagyományt jelent, amelynek ismerete ösztönző hatású lehet a mai diákokthoz, kollégiumok nevelésére is.

A szerző az „iskolakultúra”-fogalmat az intézményes oktatás és nevelés jegyeinek összefoglalására használja, amelynek tartalma a gazdasági, társadalmi, szellemi kultúrának, az intézmények belső tartalmi, szervezeti, metodikai törvényeinek, továbbá a pedagógusok és tanulók törekvéseinek hatására koronként változik, gazdagodik. A felvilágosodás- és reformkori iskolakultúra jelentős szinterei a protestáns iskolakollégiumok, amelyekben sikeresen valósul meg az oktatás és nevelőtevékenység, a tanárok és tanulók együttműködése, önkormányzata. E kollégiumok a kiterjedt partikula-hálózat központjaiként, egy-egy országész „Alma Matereiként” működnek. Tevékenységük fontos szerepet játszik a nemzeti függetlenség eszméjének megvalósításában, a társadalmi haladás, a polgári átalakulás meggyorsításában s ezzel együtt a forradalom előkészítésében. Ennek megfelelően szerző az iskolakollégiumok történetét az egész magyar művelődés fejlődéstörténetének szerves részeként elemzi.

A könyv első részében megalapozottnak tűnik a magyar felvilágosodás és reformkor pedagógiai korszakolása, továbbá a kor szellemi életének általános jellemzése. A könyv második része összefoglalja a kialakult oktatási rendszer, iskolatípusok főbb jellemzőit. S bár sem a politikai hatalom, sem az egyházi vezetés nem elégedett az oktatási rendszerrel, nagyobb változtatást nem kívánnak; az átfogóbb reformtörekvések a kollégiumok belső kohéziójából erednek, de erősítik azokat a felvilágosodás és a nemzeti törekvések is.

Elemzően vizsgálja a szerző a nagy iskolakollégiumok belső életét, tantervi korszerűsítésük jellemzőit, kisugárzó hatásuk személyi és tárgyi feltételeit. E vizsgálatban fontos szerepet kap a *sárospataki kollégium*, mely az iskolaügy országos fejlődése szempontjából a felvilágosodás korában is, a reformkorban is nagyon fontos események színhelye. Legjobb tanárai segítségével Patakon eredményes nevelőmunka folyik, melynek hatását *Bessenyei György* és *Kazinczy Ferenc* is élvezi. E nevelés értékét az is mutatja, hogy 1796-ban a tantárgyak döntő többségében (természettan, természetrajz, mennyiségtan, neveléstan, mezőgazdaságtan, egészségtan) bevezetik a magyar nyelvű oktatást. A felvilágosodás eredményei Sárospatakon korszakalkotó jelentőségűek, hatásukban a legtovább tartanak s ösztönzésül szolgálnak a reformkori erőfeszítésekhez. Későbbi anyanyelvi törekvéseivel is elévülhetetlen érdemeket szerez.

A pataki tanárok tudományos munkásságuk mellett jelentős nevelői tevékenységet is végeztek. Kiemelkedő szerepet tölt be *Kövy Sándor* jogprofesszor, akinek *Csokonai* is, *Kossuth Lajos* is tanítványa volt s akinek életpályája kapcsolja össze Patakon a felvilágosodást a reformkorral. *Nyíri István* professzor pedagógiai tanításai korszerű pszichológiai nézetekre épülnek s tudományos dolgozataiban nagy szerepet szán az étellel való kapcsolatnak, a korszerűség és nemzetiség elve érvényesülésének. *Csengery József* a protestáns kollégiumok reformkori nevelőinek egyik legvilágosabban gondolkodó elméje, a progresszív jellegű nemzeti iskolakultúra képviselője, aki már 1825-ben hangoztatja a forradalom jelentőségét. Vallja, hogy a kultúráért való küzdelem a népek sajátja, a közművelődés elleni harc pedig az arisztokrácia és a fejedelmi hatalom vejejárója. S mivel az uralkodók ellenszegülnek az emberi haladásnak, a nép harcát a jobb rendért önmaguktól nem értik meg, szükséges a revolúció. Az ő s vele együtt sok más tanár munkássága – különösen tartalmi tekintetben – maradandó értékekkel gazdagította az egész magyar reformkori iskolakultúra történetét. Az 1837-es tanterv jelentősége is túlnő a kollégiumon: tartalmi újításban példát ad a többi kollégiumnak a tantervkészítéshez s hatására fellendül a magyar nyelvű tankönyvírás.

A *debreceni iskolakollégium* könyvtárának gyarapodása meggyőzően jelzi a felvilágosodás és a reformtörekvések térhódítását. A felvilágosult racionalista *Maróthy György* és *Hatvani István* működésén keresztül sok értékes anyagot, adatot kapunk a civis „respublika” életéről. Az átmeneti korban érzékelhető a pedagógiai és természettudományos képzés előretörése. Az 1789-i tanrend a

filozófiai studium anyagába önálló tárgyként felveszi a pedagógiát, továbbá megszilárdítja a tanrendszerű oktatást s a természettudományos képzés eredményeit, bár a humán és reáltárgyak küzdelme még évtizedekig tart. Az 1796-ban megújított törvények előírják, hogy az iskolákba csak olyan mesterek küldhetők, akik a módszeres tanításra vonatkozó oktatásokat előzőleg már hallgatták. A reformkorban egyre fontosabbá válik a pedagógia tanítása: gondoskodni kell ugyanis alkalmas tanítók neveléséről, akik megismerkednek „a tanítás és jó nevelés okos principiumaival” és gyakorlatot szereznek „annak helyes módjaiban”. A társadalmi igények hatására 1825-ben pedagógiai tanszéket szerveznek, majd 1838 után felállítják a Seminarium Paedagogicumot is. 1831-ben sor kerül a magyar irodalom önálló tantárgyként való tanítására, majd 1833-ban a magyar nyelvű oktatás általános bevezetésére. A reformkor nagy haladó tanárai közül elismeréssel szól a szerző *Budai* Ezsaiás, *Sárvári Pál*, *Péczy József*, *Kerekes Ferenc* és *Zákány József* működéséről.

Az erdélyi kollégiumok közül részletesebben foglalkozik a szerző a *nagyenyedi iskolakollégiummal*. Ebben teljesedett ki ugyanis az a neveléspolitikai, mely a „bécsi udvarral szemben és a török ellenében önálló, de a rendi hatalomtól független nemzeti fejedelemség számára nevelésképeset”. Egyik nagy professzorában, *Pápai Páriz* Ferencben szerencsésen találkoztak a kiváló tudós kvalitásai a kitűnő tanári s közéleti ember tulajdonságaival, aki nagy érdemeket szerzett szótártudományi munkásságával a nyelvi nevelés terén, természettudományos műveivel pedig a természettudományos gondolkodás formálásában. – Az 1820-ban bevezetett Norma discendi Erdély akkori státusának megfelelően engedményeket tesz a deákos műveltségnek és a német nyelvi kultúrának. – 1833-ban dolgozza ki az Oktatási Bizottság a nagyenyedi reformok alapvető dokumentumát, a magyar anyanyelvűsége való áttérés, a latin nyelv és irodalom studiumként való oktatásának tervét. Reformkori híres tanárai közül *Köteles Sámuel* nagy lendületet adott a filozófiai műveltségnek, a haladó reformpedagógus–politikussá *Szász Károly* pedig „az anyanyelvi művelés apostola”.

A *pozsonyi liceum* XVII. századi iskolakultúráját *Bél* Mátyás működése alapozta meg, aki az evangélikus kollégiumi művelődés, illetve az egész magyar oktatásügy továbbfejlesztésének fontos tanáralakja. Racionálisan korszerűsítette a pozsonyi kollégium tantervét; elsőként vezette be a geográfia, a magyar történelem oktatását, rendszeresítette a bemutató tanítások és módszeres értekezletek tartását. Nova Posoniensis címmel megindította az első pedagógiai jellegű hetilapot. – Sajátos szerepet játszanak a liceum fejlődésében a polgárosodó városban lezajló események, politikai megmozdulások, országgyűlési tanácskozások is, amelyekkel az ifjúság kapcsolatba kerül. – A XIX. századi tantervi reformok alapja *Schedius* Systemája, mely az iskolák s a különböző tanítási anyagok egységesítésével igyekszik kiküszöbölni a korabeli iskolák között mutatkozó nagy szintkülönbségeket. Az 1823-as tanterv a humán és reálismeretek tárgyköreinek kellő elosztásával a kor egyik legharmonikusabb tanulmányi rendjét alkotja. Kiemelkedő jelentőségű az evangélikus iskolakultúra fejlődésére a zayugróci tanterv, melyben a magyar nyelven folyó oktatás, a nemzeti szellemű nevelés mellett világosan tükröződik a polgári átalakulás igénye is.

A pozsonyi iskolakultúra kisugárzó ereje erőteljesen érvényesül az eperjesi és soproni liceumokban. Az *eperjesi kollégium* fellendülése sok viszontagság után 1785-ben kezdődik, amikor a magyar–német–szlovák evangélista gyülekezetek közös kollégiumává, majd 1804-ben kerületi iskolává lesz. – *Sopronban* felismerik a felvilágosult abszolutizmusban rejlő pozitív lehetőségeket, az államnak a protestáns oktatásügy iránt megenyhült politikai magatartását, s az autonómia feladása nélkül az oktatás tartalmában igyekeznek eleget tenni az I. Ratio Educationis igényeinek. A soproni tantervben növekszik a reálképzés szerepe s önállósodik a történelem, földrajz tanítása.

A főbb protestáns kollégiumok jelentőségét évszázadokon keresztül fokozza az a tény, hogy hozzájuk számos közép-, illetőleg alsófokú intézet tartozott, s ezekkel a *partikuláris iskolákkal* évszázadokon át a tudományos élet és a pedagógiai kultúra nemzeti letéteményesei, az önálló független magyarságtudat átszármatatói voltak. Az anyaiskola szabta meg a partikula tanulmányi rendjét, adta a rektort. Bizonyos előnyösebb körülmények hatására több partikula felsőfokú osztályokkal is rendelkező kollégiummá fejlődött.

A reformok azonban a hagyományos iskolaszervezet és tanulmányi rendszer keretei között mozogtak, csak a meglévő rendszer továbbfejlesztését szolgálták, s így a kollégiumok belső életét nem tudták a kor követelményeinek megfelelően átalakítani. Bár Sárospatak tudatosan törekedett a realiztikusabb képzésre s Debrecenben később technológiai katedra is alakult, az igazi *reálisiskola*

tervének kidolgozására mégis csak 1840-ben került sor, amikor a református egyetemes konvent pályázatot hirdet egy Pesten felállítandó nemzeti szellemű reális irányú főiskola tanítási rendszerének eltervezésére. A pályázatokban az életre és munkára nevelés tendenciája erőteljesen jelentkezik, s közülük a szerző különös figyelemmel elemzi *Hetényi János* „tanítási-rend” tervvezetét és *Vajda Péter* radikálisabb koncepcióját. Ezzel együtt részletesen vizsgálja a szerző a korabeli nemzeti nevelés alakulását befolyásoló – e korra jellemző – alapvető és specifikus ellentmondásokat s arra a megállapításra jut, hogy a nemzeti nevelésügy eszméje a korban áthatja nevelési rendszerünket, különösen a protestáns kollégiumok iskolakultúráját.

A könyv befejező része „*kollégiumi iskolakultúránk belső autonómiájának fejlődéstörténetét*” tárgyalja. A magyar protestáns kollégiumi nevelés sajátos jegyeinek, belső autonómiájának kialakulására nagy hatással volt a goldbergi főiskola, melynek önkormányzati rendszerét a belső, önként vállalt fejelem, a diákok közti tanító–tanulótársi viszony, a közösség iránti nagymérvű felelősség jellemzi. Megállapítja, hogy a kollégiumi coetus a magyar iskolázás történetének századokon keresztül igen eredményesen, hatásosan működő testülete volt, melyben a tanárok és diákok egyaránt kifejthették közéleti tevékenységüket. Mivel azonban a coetus közéleti keretei a XVIII. század végétől egyre kevésbé elégítették ki a kollégiumi ifjúságot, a diákok egyes csoportjai az önálló nemzeti kultúra kibontakozásával párhuzamosan olyan „társaságokat” hoznak létre, melyekben eredményesen korszerűsíthetik műveltségüket. S a diákoknak ez az eszmélő, forradalmi változásokat sürgető szervezetei fontos szerepet töltek be közművelődésünk magyarrá válásában s jó előiskolái voltak a forradalom előtti közéletnek.

Összefoglalva: a szerző színesen, tudományos megalapozottsággal mutatja be az iskolakollégiumok felvilágosodás- és reformkori életét. Elemzi, ismerteti a kollégiumoknak a bécsi abszolutizmus tanügyi intézkedéseivel szembeni ellenállását, reformtörekvéseit, melyekkel elébe mentek az állami egyetemesítő törekvéseknek s egyben igyekeztek eleget tenni a belső követeléseknek. Fejtegetései nyomán világossá válik, hogy a kollégiumok – különösen a sárospataki – még a XIX. század elején is képesek tovább-, előbbre lépni, mégha a felvilágosodáshoz képest ekkor bizonyos elbátortalanodás jelei mutatkoznak is. A feltárt gazdag dokumentum anyag és elemzésük meggyőzően bizonyítja, hogy a protestáns kollégiumok oktatási-nevelési rendszere jelentős szerepet töltött be a vizsgált kor, főleg a reformkor művelődéstörténetében, s hatékonyan valósította meg a kor nagy eszméit, a polgári haladás, a nemzeti művelődés, az anyanyelvi oktatás, az életre és munkára nevelés eszméit. A szerző fejtegetései azt is igazolják, hogy a kollégiumi sajátos önkormányzat gazdag lehetőséget biztosított a közélet iránti érdeklődés kialakulására, a közéleti tevékenységre való felkészítésre, a fiatalabb diákokkal való foglalkozás, a nevelés-tanítás feladatainak gyakorlására. Jó érzékkel mutatja meg az összefüggéseket, a fejlődés rugóit, a ható erőket, a progresszív eszmék, törekvések megvalósulását a kollégiumok életében. Így a könyv az érdekes iskolatörténeti rajzzal együtt művelődéstörténeti szempontból is hasznos áttekintést ad. A könyv tudományos értékét növeli a bőséges jegyzetanyag, felhasználását segíti a gondos névmutató.

A könyv izgalmas olvasmány: olvasása gazdag tanulsággal szolgálhat minden mai nevelő, pedagógiai kutató számára.

Ködöböcz József

SUZANNE MOLLO: LES MUETS PARLENT AUX SOURDS

Némák szólnak a süketekhez

Párizs, 1975. Castermann, 124 oldal

Suzanne Mollo nevét ismerheti a magyar olvasó. Előző könyvéből (*Az iskola a társadalomban: az iskolai minták pszichoszociológiája*) egy részlet magyarul is megjelent *Az iskola szociológiai problémái* (szerk. Ferge Zsuzsa) c. kötetben. A szerző ebben azokkal a mintákkal, képekkel, elképzelésekkel (reprezentációkkal) stb. foglalkozik melyeket az iskolai élet résztvevői és a környező világ alakít ki magának az iskoláról, annak belső életéről, a nevelés tevékenységéről stb. A magyarul is olvasható részlet az elemi iskolai *olvasókönyvekben* található mintákat elemzi.